

Јануарски Дани дефектолога

СТРУЧНИ РАДОВИ
ЦЕНТРА ЗА СМЕШТАЈ И
ДНЕВНИ БОРАВАК ДЕЦЕ
И ОМЛАДИНЕ ОМЕТЕНЕ У
РАЗВОЈУ

2015

САДРЖАЈ:

САДРЖАЈ:	2
ПРЕДГОВОР:	3
Дневни боравак као системска подршка укључивању корисника са комбинованим сметњама у наставни процес.....	4
Социјална инклузија кроз интерактивне радионице	7
Уметност без граница.....	17
Проблематично понашање као један од разлога смештаја детета са посебним потребама у установу стационарног типа.....	19
Приказ примера из праксе у раду са особама са тешким и комбинованим сметњама у развоју – проблемске сметње и питања	22
Утицај ране интервенције на интеграцију особа из аутистичног спектра	24
Аутизам и стрес – стрес је у очима посматрача.....	27
Значај спровођења и праћења сензорног третмана код особа са аутизмом	33
Позориште као облик интеграције особа са интелектуалном ометеношћу.....	37
Савремени концепт сервиса социјалних услуга, дневни боравак, домски смештај и предах услуга за особе са инвалидитетом	39

ПРЕДГОВОР:

Центар за смештај и дневни боравак деце и омладине ометене у развоју већ више деценија води бригу о својим корисницима и уједно представља научну базу за едукацију и формирање нових стручњака. Данас, увелико у 21. веку, Центар води бригу о 630 корисника, а такав корпус професионалног ангажмана не може проћи без великог броја искусних, едукованих и радних стручњака, који свакодневно прате најновије методе и трендове, како код нас тако и у окружењу.

Од свог формирања па све до данас, Центар путем својих стручњака учествује у традиционалним Данима дефектолога.

Стручњаци Центра су више пута показали да је наука изнад свих осталих фактора који утичу на рад и његово унапређење, па је тако и ове године на Данима дефектолога презентовано девет радова и једна постер презентација, насталих радом и залагањем током прошле године.

Ови радови, који представљају прави пресек кроз настојања Центра да унапреди своје услуге, уједно и чине само једно зрнце идеја и енергије која приметно постоји у установама под нашим окриљем.

Жеља нам је да што већи круг људи буде упознат са техникама и методама рада, као и сазнањима која носимо у себи, у нади да ће иста бити искориштена у најбољој мери.

Поред напомене да сва интелектуална својина мора бити поштована, укључујући и труд стручњака који су ове радове написали сопственим залагањем, напомињемо да ће Центар у будућности настојати да презентује све више својих достигнућа, техника и искустава, као научна база за постојеће и будуће професионалце који као своје усмерење виде третман особа са ометеношћу.

С поштовањем,

Дневни боравак као системска подршка укључивању корисника са комбинованим сметњама у наставни процес

*“Центар за смештај и дневни боравак деце и омладине ометене у развоју”,
Београд, Дневни боравак “Барајево”*

Аутори:

Жутобрадић Јелена, дефектолог

Бојана Бабић-Поповић, дефектолог

Тамара Митровић, дефектолог

Имајући у виду просторну повезаност ДБ Барајево са Основном школом “Павле Поповић”, савремене друштвене токове, дефинисање инклузије као укључивање у друштвени живот заједнице на свим нивоима, повезивање инклузије са процесом демократизације друштва, да права сваког детета морају бити уважена и поштована а на држави је да обезбеди потребне услове; с друге стране узимајући у обзир друштвено стање у нашој земљи уназад годинама, Закон о инклузији из 2009, наметнула се идеја за системском подршком ДБ у процесу наставе.

Наиме, ДБ уз организован превоз, исхрану, негу и стручни третман пружа адекватну подршку подизању квалитета живота корисника, помоћ и подршку породици и инклузији у ширем смислу а и реалну могућност подршке инклузији у образовању.

ДБ Барајево је почео са радом у фебруару 2010. године у адаптираном делу ОШ “Павле Поповић”, у сеоској средини са присутним предрасудама од самог почетка које су временом превазиђене. Услугу боравка тренутно користи 17 корисника узраста од 11 до 40 година I и II нивоа подршке. Сарадња са школом је успостављена на самом почетку рада Боравка и манифестује се кроз свакодневни контакт, заједничко одржавање приредби, прослављање празника и слично...

ПРИКАЗ СЛУЧАЈА: М.П., сада на узрасту од 16 година, у Дневни боравак је дошао са 12 година из породичног окружења, дијагностикован као вишеструка ометеност, креће се колицима у прилагођеном и познатом простору, у спољној средини само уз помоћ друге особе. М.П. при првом контакту оставља утисак веселог, топлог и радозналост детета, заинтересованог за социјално окружење. У Боравку је највише напредовао у стицању социјалних вештина; научио је да чита и пише и једноставне математичке операције. Говор је развијен и у функцији, али тешко разумљив за саговорника.

Уз консултацију са Стручним тимом Центра обављен је разговор са учитељицама О.Ш. “Павле Поповић”, које су припремиле социјално поље за адекватно укључење корисника у разред. Уз сагласност родитеља М.П.-а, Наставничког већа О.Ш. и родитеља ученика, успостављен је договор са учитељицама да се М.П. укључи у наставни процес из предета “Свет око нас” и “Верска настава” за други разред, обзиром на способности и интересовања. Додатна специфичност целог процеса је комбиновано одељење II и IV разреда, са укупним бројем од десет ученика. Настава се одржавала три пута недељно у трајању од 30 минута целу школску 2013/2014 годину, уз стално присуство личног асистента (дефектолози ДБ Барајево). Постојећи индивидуални програм је прилагођен наставном процесу у потребним областима, првенствено когнитивној и социјалној компетентности.

Већ на првом часу се осетила атмосфера добро креираног социјалног поља. Неопходност континуиране подршке асистента (дефектолога из Боравка) присутна

је од самог почетка процеса и огледа се у потреби за :

-подршком у савладавању физичких баријера,

- подршком у разумевању говора саговорницима који нису у свакодневном контакту са корисником, као и логопедски третман у складу са индивидуалним планом у Боравку;

-подршка у самопотврђивању и самопоуздању (погледом је тражио подршку,одобравање,охрабривање... од дефектолога у ситуацијама на часу када се осети несигурним).

Након три недеље услед немогућности да испрати захтеве који су у вези са графомоториком и поред задатака који су од самог почетка прилагођени његовим способностима везаних за ту област успостављен је договор са учитељицом да **се подршка за реализацијом писаних садржаја** са часа реализује у Боравку након часа.

Да би М.П. као корисник са комбинованим сметњама имао адекватну подршку у наставном процесу потребно је било искористити стручне ресурсе Боравка, а све у складу са индивидуалним програмом.

Садржаји који су везани за писану форму, учење, обнављање градива, домаћи задаци, контролни задаци, прибављање материјала за огледне часове, израда макета...су реализовани у Боравку након наставе, чиме је пружена потребна подршка и кориснику и породици (све активности везане за настивни процес су испраћене подршком Боравка и школе).

Крај првог полугодишта најбоље описују речи учитељице: “ Сматрам да П. има интересовање да прати наставу из ових наставних предмета и у наредном периоду, сарадња и дружење са школском децом позитивно делују на његову личност.” М.П. је у току првог полугодишта био видно мотивисан за све активности у вези са наставом. Присутна је позитивна промена у самопотврђивању и самопоуздању која се огледала кроз показивање иницијативе како у току часа тако и у контакту са другарима из одељења пре и после часа. Обрађени наставни садржаји су усвојени са разумевањем захваљујући креативности у начину презентовања садржаја, која је и одржавала потребну мотивацију.

Већ на самом почетку другог полугодишта видљива је регресија у свим областима(координација покрета,фина моторика,говор,пажња,концентрација...) паралелна са променом у породичним односима и увођењем медикаментне терапије. ДБ као установа Центра је пружила подршку у оквиру свог делокруга, а како су потребе М.П.-а за подршком превазишле наш домен јавила се потреба за **координисаном системском подршком** (локална заједница,ЦЗСР, здравствених установа, МУП-а).

ЗАКЉУЧАК: „Деци се, како су вековима говорили паметни људи, не сме давати више него што она могу и разумеју, јер школа мора бити према кроју детета. Према деци се мора бити прво хуман,па онда стручан.”, речи су професора Бојанина.

Питањем инклузије бавили су се многи родитељи деце са посебним потребама, међу њима и родитељи деветогодишњег Андреја који су са нама поделили своје искуство, најпре јак утисак негативног а потом и позитивно искуство адекватне подршке за њиховог сина. Они су након година проведених по државним и приватним вртићима, где им је дете дочекивано са осмехом али без адекватне подршке и са програмом који није био прилагођен његовим могућностима и

знањима, коначно нашли решење у приватној школи са дефектологом као личним асистентом који је израдио за Андреја прилагођен ИОП, и који му је потребну подршку пружао и после часова.

„Ставити их само у окружење са другом децом и тражити од њих да раде као да је све нормално и у реду је највећа грешка коју наш систем образовања може да уради када су у питању деца са посебним потребама. То је и био разлог зашто смо се ми определили да кренемо мало другачијим путем, али тај пут је врло тежак и захтеван за све учеснике, наравно и родитељима који то све морају да исфинансирају што у данашње време уопште није лако и једноставно, али то је наш избор и последица велике љубави према свом детету и жеље да му се пружи шанса да буде равноправан и самосталан члан друштва.”, кажу родитељи малог Андреја.

Пружену могућност да повежемо образовање са услугом социјалне заштите (Дневни боравак) искористили смо да прикажемо модел хуманог приступа у укључивању корисника са комбинованим сметњама у наставни процес, уз пружену адекватну подршку на свим нивоима кориснику, породици, школи, деци...што се показало као позитивно искуство и модел вредан пажње. Потешкоће са којима смо се сусретали и нисмо их могли превазићи огледале су се у *недостатку координисане системске подршке, чије решење је превазилазило наше могућности, а неопходно их је превазићи.*

Треба напоменути да је Боравак у пракси установа где се збрињавају лица ометена у развоју када су све могућности образовања и оспособљавања за укључивање у живот заједнице исцрпљене, сходно томе наши корисници су углавном одрасле особе, а несагледиве су могућности Боравка у раној интервенцији. Интегрисањем услуге Боравка, који пружа негу, исхрану, стручни третман и адекватну подршку подизању квалитета живота корисника, и Школе са прилагођеним образовним програмима, деца и породица добијају најсвеобухватнији облик заштите.

Социјална инклузија кроз интерактивне радионице

*„Центар за смештај и дневни боравак деце и омладине ометене у развоју“,
Београд*

ОЈ Стари град

Аутори:

Марина Видојевић, дефектолог

Татијана Кажанегра, дефектолог

Данијела Урошевић, дефектолог

Дневни боравак Стари град: Дневни боравак Стари град је једна од најмлађих установа Центра за смештај и дневни боравак деце и омладине ометене у развоју из Београда. Као општина у најужем градском језгру, а уједно и једна од најмањих општина града Београда, Стари град је преузео бригу о отварању дневног боравка намењеног овој популацији за своје суграђане 2011. године. У ту сврху је адаптиран простор на другом спрату стамбене зграде у Улици Кнеза Милоша, у потпуности га опремила и предала Центру на располагање.

Првобитни простор који је задовољавао основне потребе ове установе је током 2014. године проширен за додатну квадратуру на истом спрату, те је тиме некадашња стамбена целина поново спојена у једну. Данас Дневни боравак Стари град представља формирану јединицу са две групе – једном за лаку и умерену ометеност и другу за вишеструку ометеност у развоју и аутизам – са посебним просторијама за креативне радионице, домаћинство и сензорну собу која је тренутно у фази опремања.

Тренутни капацитет Боравка је 23 корисника. У боравку преовлађују корисници са категоризацијом УМР, а потом и вишеструке ометености у развоју. У институционалном раду, у складу са стандардизацијом стручног рада у дневним боравцима, преовлађује дефектолошки третман према индивидуалним програмима за сваког корисника, социјална заштита, медицинска заштита на превенцији, физичке активности, као и радноокупациони третман. Радна терапија се базира на креативним и едукативним радионицама.

Обзиром на локализацију Боравка у ужем градском језгру, које пружа прегршт културног и социјалног садржаја, од самог оснивања окосницу рада Дивног боравка Стари град чине ванинституционалне активности и умрежена међусекторска сарадња. Овај аспект стручног рада је утолико важнији имајући у виду социјалну искљученост ове популације, што је прва баријера са којом се суочава свако у стручном раду са њима. Током свог постанка Боравак се суочио са чињеницом да одсуство већег броја просторних капацитета присиљава особље и кориснике да користе сваку прилику за ванинституционалним боравком, те је та околност претворена у главну предност. Модификујући своје садржаје по потреби, Боравак се окренуо палети ванинституционалних активности у сврху унапређења квалитета својих услуга, а самим тим и стручног третмана.

У ту сврху је остварен низ квалитетних континуираних сарадњи на локалном нивоу, које се међусобно прожимају. ајважнија је свакако сарадња са Јавним предузећем Београдска тврђава, током које је настао низ јавних манифестација и радионица на отвореном, које су поред непосредне користи за социјалну инклузију особа са ометеношћу имале за циљ и освешћивање локалне заједнице за права и потребе ове популације. Међу овим манифестацијама се посебно истичу спортско-

инклузивна „Више од игре“, културна „Поклон београђанкама за 8. март“, као и ликовна радионица „Мостови који спајају срцем“. Поред овога, Боравак већ две године континуирано излаже своје рукотворине на простору Београдске тврђаве, недалеко од споменика Захвалности Француској, под слоганом „Могу и ја!“, што је постало и гесло целокупне сарадње ове две институције. Велики део јавних догађаја на простору Калемегдана је реализован уз подршку и сарадњу бројних појединаца и институција, попут Сергеја Ђетковића, мађионичара Магија, песника Бранка Стевановића, КУД Крсманец, хора Колибри и многих других. Од посебне важности је била и сарадња са волонтерима амбасаде САД који су употпунили велики део ових свечаности, као и ђаци основне школе Дринка Павловић, о којима ће бити више речи у овом раду.

Осим ове активности, корисници Дневног боравка Стари град су били у прилици да своје време обогате и програмима које су за њих реализовали Институт за ботанику и Ботаничка башта „Јевремовац“, Матица исељеника из Србије, Историјски музеј Србије, Музеј савремене уметности, КК и ВК Црвена звезда, Пријатељи деце Београда, као и бројни други.

Као предмет овог рада, посебно се истиче једна од установа културе која је уједно и једна од најважнијих институција овог типа у нашем граду – Музеј града Београда.

Музеј града Београда: Музеј града Београда је музејска институција основана 5. октобра 1903. године, која има 132.000 званично регистрованих предмета.

Сматра се да је Музеј града Београда основан када је у регистру Општине града Београда забележена одлука, коју је потписао Коста Д. Главинић, о смештају општинског музеја у Народни музеј, у једну посебну собу на чијим је вратима номиновано: Општински музеј.

Музеј данас чине три главна одељења у оквиру којих се прикупљају, штите и истраживачки обрађују покретна културна добра: Археолошко, Историјско и Одељење за историју културе и уметности уз које делују и Одељење за конзервацију и Документациони центар.

У саставу Музеја града Београда су: Конак кнегиње Љубице, Музеј Паје Јовановића, Музеј Иве Андрића, Музеј Јована Цвијића, Музеј Томе Росандића, Музеј Бањичког логора, Завичајни музеј Земуна, Музеј Младеновца, Археолошко налазиште Винча, Легат Паве и Милана Секулић, као и још један број непокретних и покретних легата које је Скупштина града Београда поверила Музеју на старање, а сада се неки од њих додељују Кући легата, односно излазе из склопа рада Музеја града Београда.

У децембру 2006. Скупштина града Београда доделила је Музеју града Београда зграду Нове војне академије, саграђену 1899. године, у Ресавској улици број 40.

Сталне поставке Музеја града Београда су: Конак кнегиње Љубице, Музеј Паје Јовановића, Музеј Јована Цвијића, Музеј Иве Андрића, Музеј Томе Росандића, Музеј Бањичког логора, Збирка икона Секулић, Археолошки локалитет Винча и Музеј Младеновца.

Легати Музеја града Београда су: Легат Паје Јовановића, Легат Бете Вукановић, Легат Томе Росандића, Легат Паве и Милана Секулић, Легат Петра Поповића, Легат Петра Коњовића, Легат Југоекспорт, Легат Перић, Легат Даринке Смодлака, Легат Робетра Цихлер Гашпаревића, Легат Владимира Мариновића, Легат Јована Суботића, Легат Иве Андрића, Легат Бранислава Нушића, Легат Бранимира

Ћосића, Легат Јована Цвијића, Легат Ђорђа Новаковића и Легат Светозара Душанића.

Са овако богатим и исцрпним културним наслеђем, Музеј града Београда је једна од најважнијих институција овог типа у главном граду и Србији у целини. Обзиром да је Музеј Иве Андрића у непосредној близини Дневног боравка Стари град брзо је дошло до повезивања ове две установе, и увиђајући квалитет ове сарадње, као и вишеструке позитивне ефекте за кориснике Боравка, Музеј града Београда већ више од годину дана отвара своја врата Дневном боравку Стари град, и уједно ставља на располагање све своје ресурсе и активно учествује у планирању и реализовању радионица током ове сарадње.

Запослени у Музеју града Београд, кустоси и стручни сарадници, пре ове сарадње нису имали контакта са особама са ометеношћу, те је ова сарадња било ново искуство за њих. У сврху што квалитетнијег рада, запослени су пре отпочињања заједничке сарадње дали своје виђење особа са ометеношћу у једној краћој анкети, о чему ће више бити речи.

Поред кустоса и стручних сарадника, а у духу стратегије Дневног боравка Стари град, као спољна сарадња су у целокупни програм уведени и ђаци Основне школе Дринка Павловић.

Основна школа Дринка Павловић: Основна кола Дринка Павловић је почела са радом сада далеке 1963. године, са седиштем у улици Косовска бр. 19, у ужем центру Београда. Као и Дневни боравак Стари град, и Основна школа Дринка Павловић дели судбину установе окружене бројним културним и институцијама од јавног значаја, попут Дома народне скупштине, музеја, позоришта. Прва генерација је већ бројала 1210 ученика, док су од самог оснивања професори, наставници и учитељи важили за амбициозне у свестране професионалце. Од некадашњих 1210 ученика и 44 професора, данас школа окупља 61 наставни кадар који се брине о одрастању и образовању 990 ученика, што се сматра оптималним бројем за простор, опрему и квалитетан рад.

Пошто брига о младима, према ставовима запослених у овој школи, не подразумева искључиво учење и оцењивање, већ целокупан одгој, школа се брине о свим аспектима боравка и одрастања својих ђака, попут хране коју припремају искусни кувари и нуриционисти, па све до духовног и културног уздизања, чиме се ови млади појединци оспособљавају да буду корисни и свестрани чланови друштва.

Самим тим, сарадња школе и боравка, као и интеракција школске деце и младих са ометеношћу, се показала од неизмерне важности и на обострану корист. Корисници су добили прилику да проводе време са децом чији је телесни и умни развој на врхунцу и који доносе дах свежине у сваку активност којој се приклуче. Са друге стране, ђаци, који су у годинама које највише утичу на формирање њихових ставова и личности, добијају прилику да проведу време у игри и креативности са особама које су често ван очију јавности, не толико другачији колико необичнији, и који, условно речено, представљају „другу страну медаље“. Ђаци овиме шире своја схватања света који их окружује, почињу да упознају другачију реалност од оне на коју су навикли, и драстично мењају ставове са којима су се упустили у ову авантуру.

Програмом, са стране школе, руководи учитељ веронауке Немања Прокић, и учешћа су узели ученици од петог до осмог разреда. Укупно 15 ученика је било

укључено у програм интерактивних радионица у Музеју града Београда са корисницима Дневног боравка Стари град.

Од неизмерно значаја су ставови са којима су се ђаци упустили у програм, као и њихова запажања након годину дана учествовања у радионицама, о чему ће бити више речи.

Реализација интерактивних радионица са Музејем града Београда: Почев од 19. октобра 2013. године, па све до 23. септембра 2014, реализовано је двадесет једна радионице у сарадњи Дневног боравка Стари град и Музеја града Београда. Током реализације радионица ђаци Основне школе Дринка Павловић су учествовали у петнаест, односно више од 50 одсто њих, али су се укључивали и у друге активности боравка на редовном месечном нивоу, тако да ова сарадња није била једини чинилац утицаја на ученике, али је по самом њиховом признању најважнији.

Радионице су осмишљаване заједнички између кустоса и сарадника музеја који су били укључени у програм и запослених терапеута у Боравку. Њихов карактер је разнолик, и често је био у асоцијацији са тренутним друштвеним или културним профилацијама у окружењу.

Реализоване радионице се могу по свом типу поделити на:

- ликовне
- креативне
- литерарне
- едуктивне
- мешовите

Све радионице су реализоване у простору Музеја града Београда, односно неког од његових задужбина и изложбених простора.

Концепција радионица је била уједначена. Прво би кустоси неколико дана унапред јавили терапеутима предлог за тему и садржај. Терапеути су давали своје мишљење и сугестије у вези са реализацијом, и припремали кориснике на евентуалне нове садржаје који би уследили. На дан саме реализације, која је била углавном петком, корисници и терапеути су одлазили у договорени простор Музеја града Београда, те би се реализовала сама радионица. У зависности од учесника, садржаја, теме, као и присуства или одсуства ђака из школе, бирао би се адекватан простор који би одговарао потребама. Као музеј са богатом традицијом и културним благом, бирани простори су морали да имају одговарајући ефекат код корисника, и на то се обраћала највећа пажња, односно нису смели да застраше кориснике, већ су имали намену сигурног и пријатног амбијента. У ту сврху је модификован и број учесника.

Корисници који су укључени у програм су углавном били УМР категоризације, са неколико високофункционалних корисника са вишеструком ометеношћу.

Следећи стриктан план рада, реализовано је, како је речено, двадесет две радионице, са просечном присутношћу пет до седам корисника.

Попис радионица у наставку рада је хронолошки, у сврху праћења диверзитета тематике која је уврштена у програм.

Радионица спорта – 19. октобар 2013.

Присутна два корисника.

У непосредној близини Музеја Иве Андрића, на Андрићевом венцу је организовано дружење са спортистима и скупљање аутограма, уз интерактивну игру.

“Андрић и спорт” – 22. октобар 2013.

Присутно пет корисника и десет ђака школе.

Наставак претходне спортске радионице, организован у Галерији “Нова”, саставном делу Музеја Иве Андрића. У галеријском простору је изложена поставка “Андрић и спорт”, те су корисници у пратњи терапеута и ђака имали прилику да присуствују стручном вођењу кроз поставку. Ђаци и корисници су били у међусобној интеракцији уз вођство терапеута и кустоса.

Посета Музеју Иве Андрића – 6. децембар 2013.

Присутно шест корисника. У сврху постепеног увођења корисника у програм, а уједно и близине Музеја Иве Андрића Дневном боравку Стари град, активности су у већој мери концентрисане на овај изложбени простор. Поставка овог музејског простора одаје топлину дома, а уједно је нетакнут животни простор нашег истакнутог нобеловца.

Током ове радионице, корисници су вођени кроз изложбену поставку, слушали су о Андрићу, постављали питања и учествовали у живој интеракцији са кустосима.

“Аска и вук” – 13. децембар 2013.

Присутно пет корисника и десет ђака основне школе.

Радионица је реализована у Музеју Иве Андрића, где је присутнима прочитана ова приповетка нашег чувеног књижевника у чијем се музеју налазе. Након читања и расправе у делу, корисници и ђаци су заједно цртали сцене из приповетке, сами бирајући технике реализације.

Ликовна радионица “Полице” – 20. децембар 2013.

Присутно пет корисника.

Корисници и кустоси су уз помоћ терапеута цртали полице са књигама које су припадале Иви Андрићу.

“Државни симболи” – 14. фебруар 2014.

Присутно осам корисника и десет ђака школе.

Корисници и ђаци су са кустосима цртали државне симболе, разговарали о њиховом значају и значењу.

“Мост на Жепи” – 21. фебруар 2014.

Присутно дванаест корисника.

Кустос је корисницима прочитао и појаснио *Мост на Жепи* од Иве Андрића, и корисници су својим цртежима приказали своје виђење ове чувене приповетке. Након тога, корисници су цртали дипломатку униформу нашег познатог нобеловца.

“Нобелова награда” – 24. фебруар 2014.

Присутно пет корисника.

Нобелова награда се годишње додељује од 1901. године из области физике, хемије, медицинских наука, књижевности и мира, а од 1968. и за економију. Ову најпрестижнију награду из поменутих области додељује сваке године Нобелов комитет, на 10. децембар, дан када је преминуо Алфред Нобел, оснивач наградног фонда. Награда обухвата новчани износ који се додељује из фонда, медаљу и диплому, и неретко добитници новац поделе у добротворне сврхе. Сама награда потиче из заоставштине Алфреда Нобела, који је своје богатство остварио открићем динамита, и који је на своју велику жалост видео да се његова творевина користи у лоше сврхе. Успостављајући Нобелову награду, Алфред Нобел је желео

да врати друштву макар део онога што је његова креација разорила, па је и одабрао смерове за које се ова почаст додељује појединцима који задуже свет својим деловањем. Иво Андрић, истакнути књижевник из тадашње Југославије, је био одликован овом наградом 1961. године, за свој роман *На Дрини ћуприја*, чиме се уврстио у ред књижевника попут Пастернака, Хемингвеја, ЛагерквистаХесеа, Фокнера и многих других, док су у годинама након њега наградом овенчани између осталих Бекет, Шолохов, Неруда, Солжењицин, као и Жан-Пол Сартр који је награду одбио.

Ово опсежно објашњење је у сврху појашњења теме радионице од овог датума. Наиме, корисници су у разговору са кустосима сазнали доста о овој награди, па су током креативне радионице цртали саму медаљу и диплому, као и слике са церемоније доделе награде.

“Травник” – 31. фебруар 2014.

Присутно осам корисника и десет ђака.

Корисници и ђаци су причали о пејзажима, посебно о Травнику, родном месту Иве Андрића. Присутни су потом цртали Травник или пејзаже по избору.

“На Дрини ћуприја” – 7. март 2014.

Присутно девет корисника и десет ђака школе.

Корисницима и ђацима је прочитана адаптирана краћа верзија романа *На Дрини ћуприја*, те су потом цртали одломке који су им се највише допали.

“Прича о везировом слону” – 14. март 2014.

Присутно дванаест корисника и десет ђака основне школе.

Ђаци су читали и глумили приповетку *Прича о везировом слону* Иве Андрића, и потом су заједнички цртали најупечатљивије делове приче.

“Пролеће” – 21. март 2014.

Присутно седам корисника и десет ђака.

Корисници и ђаци су заједно цртали мотиве пролећа у Музеју Иве Андрића.

“Омиљене активности” – 28. март 2014.

Присутно шест корисника.

Корисници су причали са кустосима у Музеју Иве Андрића које су то активности које највише воле да раде. Пошто се већина корисника сложила да воли куглање, заједно су цртали куглану.

“Музеј Јована Цвијића” – 03. април 2014

Присутно десет корисника и исто толико ђака.

Присутни су провели дан у Музеју Јована Цвијића и упознали се са ликом и делом овог чувеног научника.

“Наука у сликама” – 10. април 2014.

Присутно шест корисника

Корисници су обилазили Музеј Јована Цвијића и цртали све што им се допало током стручног вођења кустоса.

“Хербаријум” – 25. април 2014.

Присутно осам корисника и десет ђака.

Корисници и ђаци су обилазили Музеј Јована Цвијића и потом правили хербаријум са биљкама које су ђаци донели.

“Оригами” – 23. мај 2014.

Присутно осам корисника.

Корисници су у Музеју Јована Цвијића реализовали креативну радионицу са темом прављења птица и жабица оригами стилем.

Литерарна радионица – 30. мај 2014.

Присутно седам корисника и десет ђака.

Ђаци су читали корисницима делове својих омиљених приповедака, у Музеју Јована Цвијића.

Литерарна радионица – 6. јун 2014.

Присутно девет корисника и десет ђака.

Ђаци су глумили корисницима делове својих омиљених приповедака, у Музеју Јована Цвијића.

“Здрово били, младенци мили” – 20. јун 2014.

Присутно седам корисника и десет ђака.

Корисници и ђаци су обишли изложбу “Здрово били, младенци мили” у Конаку књегине Љубице, као и сталну поставку у том музеју, где су се упознали са обичајима и начином живота у XIX веку у Србији.

“Чувајмо научено” – 12. септембар 2014.

Присутно седам корисника и десет ђака.

Присутни су разговарали у Музеју Ива Андрића о свему што су научили и видели током претходних година дана сарадње са Музејем града Београда.

“Глагољица” – 23. септембар 2014.

Присутно по десет корисника и ђака.

Поводом Дана европске баштине који је ове године посвећен писмености, корисници и ђаци су у Музеју Ивоа Андрића правили колаж пано исписан глагољицом, најранијим писмом јужних Словена које потиче из времена просветитеља Ћирила и Методија.

Утицај инклузивних радионица на статус корисника: Као основни проблем који се истиче код популације особа са ометеношћу је њихова социјална искљученост, односно неразумевање и недовољно сазнање окружења за њихова права и потребе. У сврху инклузије и социјализације корисника, Дневни боравак Стари град је од свог оснивања осмислио и реализовао низ јавних активности и манифестација.

Сарадња са Музејем града Београда је осмишљења управо као још једна у низу која за циљ имају задовољење ових потреба. Довођење корисника у корелацију са кустосима музеја и ђацима основне школе током садржаја у Музеју града Београда је осмишљено као средство за социјализацију и инклузију корисника, поред самог усвајања нових знања и вештина са њихове стране.

Као алат за мерење успешности планског садржаја узета је објективна опсервација матичних дефектолога, као и листе праћења за сваког корисника који је узео учешћа.

Утицај креативних и едукативних садржаја се огледао као и у свим сличним програмима. Ликовне, културне, литерарне и мешовите радионице имају доказане позитивне ефекте на статус корисника, њихову моторику, социо-емоционални развој и бројне друге аспекте. Корисници су усвојили нова знања која су им директно предочена током програма, а уједно им је стварана корелација између музеја, књижевности и креативних радионица.

Са акцентом на Иву Андрића и Јована Цвијића, корисници су се упознали са радом ова два великана. Корисници су већином усвојили ова знања и дају позитивне одговоре на упите о томе шта су видели и научили.

Корисници су постепено прихватили музејски простор као сигурну средину и нису примећени отпори у том процесу. Постигнут је изванредан ниво идентификације музејског простора са Музејем града Београда, те корисници већином све сличне просторе пореде са њим. У конверзацији са корисницима најзаступљеније фразе које одражавају ово гледиште су:

- “Као у НАШЕМ музеју”
- “У оном НАШЕМ музеју”
- “НАШ музеј је леп”
- “Идемо у НАШ музеј”

Корисници су прихватили особље музеја и ђаке из школе у круг блиских особа и остварили су са њима пријатељске односе. Ниво антиципације за дружењем је доста висок, те постоје иницијативе код корисника да се исти наставе и ван простора музеја.

Ставови ђака и особља Музеја града Београда: Упечатљив је ниво незнања и неразумевања за особе са ометеношћу код популације са којима они нису остварили адекватан контакт. Нажалост, живимо у свету предрасуда и унапред формираних ставова, који су негативни чак и код људи који не гаје предрасуде. Негативни ставови нису само ставови који су злонамерни по својој садржини. И особе које осећају емпатију према особама са ометеношћу, али имају предрасуде о њиховим способностима, имају погрешне и негативне ставове.

При упуштању у програм сарадње са Музејем града Београда и ђацима основне школе Дринка Павловић, учесници су описно одговарали на питања о ставовима према овој популацији, а која је саставио педагог – рани терапеут из Боровка. Садржај упитника је кратак по свом обиму, али обухвата три једноставна питања која покривају све неопходне информације:

- Да ли сте имали контакт са особама са ометеношћу?/Да ли имате особу са ометеношћу у својој непосредној близини?
- По Вашем мишљењу, да ли особе са ометеношћу могу да раде и шта?
- Да ли бисте се дружили са особом с ометеношћу?

Кустоси и запослени у Музеју града Београда, учесници у програму, су сви редом особе који су са високом стручном спремом, завршених факултета и више.

Са друге стране, сви ђаци су из разредног распона од петог до осмог разреда. Занимљиво је да се њихови ставови битно не разликују, са једином променом да су кустоси давали одговоре који су више “политички коректни”, односно износили су у својим одговорима више фраза обликованих медијима.

Сви испитаници су признали да никада нису били у контакту са особама са ометеношћу, али негирају било какве негативне ставове у вези њих.

Најинтересантнији одговори кустоса из музеја указују да их они сматрају “добрима”, да их треба што више укључити у друштво, као и да би се радо дружили са њима. Међутим, сматрају да их је немогуће радно ангажовати, као и да им треба омогућити егзистенцију бенефицијама. Уједно, приметно је да дружење са њима и евентуални радни ангажман су више фразе “из сажаљења”.

Ђаци су давали краће и конкретније одговоре. По њима, на питања о радном ангажовању корисника, ђаци су одговарали најчешће са: “Па како?” На питања о дружењу, ђаци су превасходно прихватили дружење “јер им треба помоћи”.

Након реализованог програма, ставови су у многоме били другачији. Првенствено, прво питање је било сувишно. На остала питања су добијени доста уједначени одговори. Пре свега, кустоси сматрају да је кориснике могуће радно ангажовати, и да уз добар програм и обуку могу да раде одређене послове. Конкретно су изнета мишљења о фотокопирници, чишћењу, продавници, одржавање, цвећара, односно помоћних радника разних профила. Ђаци су изнели ставове да корисници могу да раде “али, не треба их терати ако неће”.

Кустоси су истакли да би се радо приватно дружили са неком особом са ометеношћу, чак и са неким од корисника из програма, и да би инсистирали да се са њима друже на јавном месту (кафић, биоскоп, ресторан, јавне и културне институције...), јер “нема се чега стидети и нема се шта крити”.

Ђаци су редом истакли да им је дружење са корисницима било лепо, и да имају намеру да продубе та пријатељства, као и да би волели да наставе да долазе у Боравак.

У односу на почетни упитник, додато је питање:

- Колико се особе са ометеношћу не разликују/разликују од тебе?

Док су кустоси давали униформне одговоре да нема пуно разлика, а да су слични у томе што “сви ми желимо да нас неко поштује”.

Одговори ђака на задато питање су донекле живописнији, а међу најинтересантнијима су:

- Слични су јер желе да имају подршку као и сви ми.
- Ми наводно “нормални” људи на њих без разлога гледамо са различитошћу.
- Једина разлика је та тешкоћа у развоју, али ја то не сматрам разликом, већ ситуацијом у којој се неко тренутно налази.
- Можда се разликују јер ја имам више могућности од њих.
- Исти смо, само је њима мало теже док раде.
- Забавни су као и ја, само неки изгледају другачије.
- Немају исте услове као ми, треба им више пажње, и то је то. Сви смо ми деца.
- Мислим да су бољег срца, неискварени и захвални, а не као већина људи данас.

Закључак: Програм интерактивних радионица са Музејем града Београда је свакако показао своје резултате. Однос учесника, као и њихов диверзитет, допринео је богатству програма, колико и његов садржај оријентисан инклузивном, креативном и културном аспекту.

Ако се ишта може истаћи као највећи домет овог програма, то је промена ставова код учесника у односу на почетни статус. Свакако да су незанемарљиви директни утицаји на кориснике, сви програми рада са њима имају првенствено њих на уму. Али мисија сваке установе овог типа, сваког стручњака и појединца који се професионално бави овом проблематиком, је рушење тих баријера које социјално изолују особе са инвалидитетом у нашој заједници. Ми, као друштво смо вредни искључиво само као наш најмањи појединац, а код тих појединаца ми налазимо семе за разумевање разлика међу нама. У овом случају, то семе налазимо међу

ђацима основне школе. Корисници су допрли до њихових срца, освојили их својом искреношћу и чистотом, и ти млади људи, у годинама које су најзаслужније за формирање њихових навика, снова и ставова, постају најискренији поборници виђења једног другачијег света. Света где се не упире прстом већ у коме стојимо раме уз раме. Света где не постоје баријере, и у коме не делимо људе по томе како изгледају и како се крећу. Ђаци са својом формираним ставовима неће посматрати кориснике Боравка као другачије. Видеће их исте као нас детињом искреношћу и то ће преносити другима док су живи.

И за крај, још један став ученице основне школе Дринка Павловић:

“Мислила сам да су они другачији зато што су болесни, и да ћу им учинити услугу што ћу се дружити са њима. Али они су учинили услугу мени што су ме пустили да се дружимо. Јер док сам ја видела ту различитост, они је нису примећивали. Они су чистији од нас.”

Уметност без граница

„Центар за смештај и дневни боравак деце и омладине ометене у развоју“,
Београд

О.Ј.Лазаревац

Градски центар за социјални рад Београд, одељење Лазаревац

Аутори:

Драгана Томовић

Јелена Вукић

Љиљана Милић

Светлана Павловић

Дневни боравак у свом вишегодишњем раду посебан акценат ставља на ванинституционалне активности које за крајњи циљ имају социјалну интеграцију корисника. Један од начина постизања овог циља је био пројекат „Уметност без граница“ који је спровођен у сарадњи са Центром за културу Лазаревац и ликовним уметником Душаном Рајшићем. Активности су плански конципирани, стручно вођене и представљају саставни део програмских садржаја Дневног боравка. Радионица представља креативан вид радноокупационе терапије на којој се заснива третман у нашој установи. Она омогућава да учесници буду у активној позицији и интеракцији што позитивно утиче на социјално емотивни развој. Такође подстиче се развој дивергентног мишљења и буђење креативности, без обзира у ком облику се она испољава. Креативност је способност стварања нечег новог вештином маште. Један од најбољих видова социјалне интеграције је уметност. У уметности не постоје границе све зависи од креативног надахнућа уметника и самих учесника.

Пројекат је започет 2011. године и спровођен је у континуитету три пута недељно. Кроз креативне, едукативне и нарасве инспиративне радионице под вођством ликовног уметника Душана Рајшића прошло је од 15 до 20 корисника различитог степена ометености и узраста.

Оне су за циљ имале:

1. пружање додатне подршке у стицању нових знања и вештина
2. подстицање креативних способности и интересовања
3. развијање радних навика
4. оспособљавање за радно ангажовање

Радионичарски тип рада подстиче да свако дете према својим могућностима пружи максимум од себе у ангажовању, јер кроз учешће у заједничким активностима се лакше долази до реализације постављеног циља. Сама интеракција водитеља радионице и учесника доводи до међусобног препознавања енергије која настаје у овом раду.

Позитивним резултатима Пројекта претходио је припремни период који је садржао адекватан начин подстицања деце на овакав вид активности од стране дефектолога и радног терапеута. Свима који раде са овом популацијом јасно је колики је значај припреме за наступајућу промену. У том смислу било је врло битно да се корисници добро упазанају са активностима и условима у којима ће учествовати.

Те радње су се огледале кроз:

1. упознавање водитеља радионице,

2. упознавање простора у коме ће се спроводити активности
3. овладавањем новим техникама које ће се користити у раду.

Технике које су се примењивале :

1. цртање
2. бојење, гњечење и моделовање теракоте
3. сечење картона и папира
4. цепање, сечење и гужвање различитог материјала за рециклажу

Истиче се терапеутски значај:

1. ослобађања напетости
2. ослобађање страха
3. адекватно превазилажење конфликта
4. успостављање унутрашње равнотеже
5. превазилажење зависности (осамостаљивање)
6. откривање нових вештина и склоности

Цртеж као специфичан начин изражавања детета са потешкоћама у развоју истакао је корисника Милоша Живковић. Он је по принципу бојанке, али кроз дружење и комуникацију, анимиран да створи своју бојанку и на тај начин уђе у свет ликовних уметности као у земљу у којој ће касније и самостално моћи да борави. Своју прву самосталну изложбу М.Ж. имао је 3.11.2014. у галерији „Симонида „ у Лазаревцу. Ова изложба је подршка широке јавности Милошу на свом путу интеграције.

Ово је стална и вишестрано усмерена комуникација окарактерисана игром и позитивном енергијом која врши анимацију и усмерава М.Ж. на осећај корисног и способног појединца у заједници у којој живи.

Компетенције Дневног боравака у оквиру социјалне заштите огледају се пре свега у оснаживању и пружању помоћи и подршке корисницима као и супервизије над њиховим постигнућима у процесу социјалне интеграције. М.Ж. је своју прилику за партиципирањем у културном животу друштвене заједнице добио управо укључивањем у Дневни боравак. Самом тим ова установа је оправдала визију о социјалној интеграцији својих корисника.

Проблематично понашање као један од разлога смештаја детета са посебним потребама у установу стационарног типа

*„Центар за смештај и дневни боравак деце и омладине ометене у развоју“,
Београд*

ОЈ Установа за децу и младе

Аутор:

Валеријан Ручнов, дефектолог

У овом раду ће бити приказани и описани сви екстремни облици проблематичног понашања, као и наведени неки од узрока постојања истих.

Шта радити са децом коју нисмо успели да прилагодимо односно оспособимо за основну егзистенцију у породици?

Низак праг толеранције, задржавање на основним потребама тј. задовољење истих као и усвајање облика понашања која и јесу карактеристична за децу у раном узрасту (плач, махање рукама, ногама, уједање..) остају замрзнути и као такви прихваћени од стране родитеља. Такви облици понашања настављају да егзистирају као основа функционисања у породици. Родитељ чини све да испуни све потребе детета на начин који није примерен развоју нормалног детета. Дете не модификује (не учи) своје начине тј. облике захтевања задовољења потреба. Прихваћено такво понашање може бити, условно речено, игнорисано све до тренутка када дете уђе у пубертет и физички превазиђе своје родитеље, самим тим и полног сазревања што је још једна отежавајућа околност са којима родитељи не могу да се носе.

Родитељи са више деце или са претензијом да имају још једно дете (скраћујем све околности и разлоге односа родитеља међу собом, како развода тако и прерасподеле терета детета са посебним потребама) морају да одлуче, одлука је једноставна, дете као такво не може да функционише у породици јер угрожава егзистенцију целе породице. Након вишегодишњег одлагања се одлучују на једино могуће решење смештај у установу стационарног типа.

УВОДНИ ДЕО: Установа за децу и младе (Стационар за аутизам) је установа смештена у једном од објеката бившег васпитно поправног дома "Васа Стајић". Установа функционише у овој намени од 1996. године. Број корисника се временом мењао тако да данас установа броји 47 корисника, старости од 17 до 46 година. Од тога, 26 корисника испољава одређене облике проблематичног понашања.

Навешћемо све облике таквог понашања.

Хетероагресивно понашање: ударање рукама, лактовима, ногама, главом; угризи; чупање косе; бацање и ломљење предмета из непосредног окружења.

Аутоагресивно понашање: угризи, ударање главом о колена, чврсте подлоге (зид, сто, под, радијатор), ударање шаком у пределу лица, бутина, вађење зуба.

Бизарне радње: цепање одеће, обуће, манипулисање фекалијама, конзумирање сопствених фекалија, стављање прстију у нос, уста и уши другим корисницима.

Код одређеног броја корисника заступљени су скоро сви наведени облици проблематичног понашања, док су неки специјализовани за појединачне облике, с тим што се често преплићу сва три облика проблематичног понашања.

На пример:

1: ударање главом о чврсте подлоге, ударање главом о главу другог детета, копрофагија.

2: цепање одеће, копрофагија.

3: грижење сопствених шака, ударањем шака у пределу лица, ударањем главом о главу и о чврсте подлоге-зид, уједање друге деце, манипулисање фекалијама.

Овакво понашање је скоро увек праћено испуштањем, неартикулисаних гласова нарочито код особа где је говор слабо развијен.

Посебну пажњу привлаче они корисници који оваква понашања усвајају као начин манипулисања у циљу задовољења одређених потреба (одмах и сад), или осујећења у смислу ограничења количине хране, захтева да узима одређену врсту хране, одлазак и не одлазак у породицу, туширање када то није предвиђено...

На пример – манипулисање фекалијама повезује купање и одлазак кући.

Код претходно наведеног није тешко закључити који су основни приоритети дефектолога у раду са дететом по пријему у установу као и оне деце која су већ смештена.

СМЕШТАЈ И РЕАКЦИЈА КОРИСНИКА: Модификација понашања почиње одмах по пријему у установу, односно посматрањем детета и његове реакције на измењене услове смештаја – који прати режим дана. Од тога када ће јести, шта ће јести, како узима храну, време предвиђено за поподневни одмор. Пажљиво пратити и евидентирати сваку реакцију детета тј. начин испољавања негативно усвојених облика понашања, што представља основу израде индивидуалног плана и програма у наредном периоду. Без обзира на друге позитивне карактеристике у смислу функционалности самог детета. Другим речима све остало није ни битно ако нисмо санирали основни тј. примарни проблем детета.

Нико не тврди да ће сви облици хетероагресивног, аутоагресивног понашања изостати али би могли бити сведени на подношљив минимум, што нам даје могућност да обогатимо њихов живот у условима колективног смештаја тј. установи стационарног типа.

Проблематично понашање представља приоритет у раду са децом са посебним потребама, поготову ако она тим понашањем угрожавају живот и телесни интегритет најпре себе, својих родитеља и сручног особља у непосредном раду. Последице се могу само предпоставити, због тога рећи – само дете са посебним потребама или потешкоћама у развоју, понашању у оваквим случајевима је врло битно нагласити који су то проблеми.

ПРИМЕР: Основне карактеристике негативно усвојених облика понашања корисника је агресивност: удара главом и рукама, покушава да обори – обара најчешће другог корисника.

Аутоагресивност: удара главом о чврсте предмете (радијатор, под, зид, клупу), баца се свом тежином на под што за последицу има често одвођење корисника у КБЦ „Бежанијска коса“ ради санирања задобијених повреда најчешће хируршких интервенција (ушивање).

Деструктивно понашање: манипулише сопственим фекалијама, разбија прозоре, обнавља - иритира већ постојеће повреде на телу задобијених аутоагресивношћу.

Овакав облик у већини случајева манифестује се као последица упућених захтева према особљу а које се углавном односе на храну, непрекидно купање, захтевање одређених предмета, ствари (одеће), одређених лекова (који су слатки). Сви ови захтеви се наизменично и непрекидно понављају. У протеклом периоду (од две

године) уз одређену психијатријску терапију и применом методе модификације негативно усвојених облика понашања долази до знатног побољшања, у смислу смањења, како броја претходно наведених манипулација, тако и интезитета. Најважније – ни један прозор није разбијен, нико од запослених није повређен нити је полиција интервенисала. Манипулација фекалијама је смањена на минимум. Корисник јасно разазнаје услове када, где и код кога (особље) може да манипулише уз пуну примену претходно наведених негативно усвојених облика понашања. Нарочито у условима знатног смањења особља, ноћне смене, дежурства.

Континуираним радом долазимо до одређеног нивоа функционисања детета и нивоа степена подршке. На основу претходних искустава (праћења, посматрања, процењивања корисника) утврђујемо капацитет и интересовање корисника као и оне елементе понашања који у великој мери отежавају и онемогућавају интегративну динамику детета, како у обављању основних животних активности тако и у овладавању основним инструменталним вештинама.

Први и основни циљ и својеврсни тест сваког дефектолога је да при одласку у ширу социјалну средину ни са чим па ни са одевањем не буде упадљиво, односно особа са посебним потребама, а у односу на капацитет детета то може бити и једини циљ.

Приказ примера из праксе у раду са особама са тешким и комбинованим сметњама у развоју – проблемске сметње и питања

„Центар за смештај и дневни боравак деце и омладине ометене у развоју“, Београд

ОЈ Установа за децу и младе

Аутор

Ристивојевић Слађана, дефектолог

ПРОБЛЕМАТИКА: Сарадња са родитељима је основа квалитетног рада. Без добре сарадње, разумевања и циљног решавања проблема нема резултата. Родитељи треба да буду део тима, да буду наша подршка и да стекну поверење, јер нам је исти циљ, а то је превазилажење проблемске ситуације. Било да се ради о деци која су већ у неком систему смештаја или организованог боравка, или су пак некада били укључени у специјалне школе, боравке – крајњи циљ и питање сваког од родитеља ове деце је то шта ће бити са њима једнога дана тј. ко ће бринути о њима и како.

Треба доста времена да у систему померених вредности, родитељ схвати да је циљ дефектолога исти и да прихвати начин деловања и рада за одређено – проблематично – понашање, или пак испољавање других неприхватљивих навика, које ремете свакодневни живот и рад детета. Нови систем рада нам омогућава да родитељи имају увид у индивидуални приступ и стручни рад са њиховом децом. На индивидуалним састанцима, као и на групним све чешће можемо видети родитеље, и чути да без страха и са пуним поверењем износе проблеме и желе да их реше. Најбитније је да родитељи од самог почетка имају реалну слику и прогнозу за одређену ситуацију, као и адекватно решење.

Ако родитељ има проблем код одређеног проблематичног понашања, врло је важно предочити све варијанте решавања проблемске ситуације, а то је модификовање, усвајање налога, стицање ауторитета и прихватање психијатријске терапије, односно њена промена уколико за то постоји потреба. Битно је напоменути да само одлагање конкретизовања проблема одлаже и његово решавање. Ако се пред дете поставе нереални захтеви, ако је оно збуњено правилима понашања у кући и у установи, ако не постоји ауторитет дете ће бити збуњено и никада неће дати адекватно понашање. Код свих проблематичних понашања битно је предочити да уколико код родитеља имамо добру сарадњу са дефектологом у чијој се групи налази дете, ако они искрено и без прикривања проблемских ситуација нађу решење, које се мора приказати и за које сваки стручњак мора рећи „да је увек и увек у интересу детета“, имаћемо адекватан и позитиван одговор тј. фидбек од родитеља. Онда је наш посао одрађен како треба и резултати су врло брзо видљиви. Даћемо неке примере, који су пример добре праксе и резултат добре интеракције између родитеља, детета и дефектолога.

ПРИМЕРИ: Први пример је дете које је једини контакт са родитељем остваривало преко хране, на следећи начин: сво време које родитељ проведе са дететом је било у храњењу, а интеракција између родитеља и детета не постоји. Када се поједе храна, престаје и интересовање детета за родитељем, а уколико родитељ жели да још проведе времена са њим, настаје неадекватно агресивно понашање. Стручним радом и приступом уз надзор и доследност, смањује се првенствено

количина хране, а повећава (квалитетно) време, које дете проводи са својим родитељем. Погрешно је мишљење и очекивање да оваква модификација мора ићи брзо, јер је потребан огроман труд, напор и време да се превазиђе само једна проблемска ситуација. У овом случају било је потребно шест месеци. Прво родитељ треба да прихвати да постоји проблем, затим да се количине хране смање – јер је дете услед преједања имало додатне проблеме соматске природе. Затим увиђање да је боље да време посете буде краће али квалитетно, значи квалитет мења квантитет. Потом следи кориговање психијатријске терапије.

Данас су то посете пуне топлине, осмеха и среће. Дете је свесно посете и њене сврхе, а родитељ је задовољан и у њему имамо најбољег сарадника.

Други пример је да су родитељи имали огромне проблеме када дете из установе оде кући. Дете је проводило време искључиво по свом нахођењу, често је било агресивно ако му се одбије било који захтев, а и деструктивно уколико се пред њега ставе забране.

Уз помоћ родитеља, који су били искрени и којима је ова ситуација била неиздржива, јер поред овог детета имају још двоје деце која су морала да присуствују сценама агресије и деструктивности.

Направљен је план деловања према неадекватном проблематичном понашању. Уследио је период адаптације, када дете није одлазило кући месец дана. За то време се радило на модификацији проблематичног понашања, подизања толеранције на виши ниво, преусмеравања на едукативне садржаје и деловање адекватне психијатријске терапије. После месец дана, дете је отишло кући на ручак, а после одређеног времена и дуже – преноћило је код куце – оба догађаја су протекла без проблема.

Данас је то дете укључено у све видове активности у установи. Одлазак у породицу се одвија без проблема, однос са родитељима и браћом је добар, чак су превазишли страх од агресивног понашања, јер су стекли поверење у дете. Доследно су спроводили упуства и реално сагледали могућности детета и његове капацитете.

ЗАКЉУЧАК: Оваквих примера је много и разликују се од случаја до случаја. Сви родитељи, уколико им се приђе на прави начин и саслуша проблем, односно уколико родитељи препознају нашу вољу и жељу да се помогне, а при том су нам циљеви јасни и реални, резултати су неминовни, а родитељи постају наши партнери. Нема те проблематичне ситуације коју нисмо у стању да решимо заједничким настојањима.

Утицај ране интервенције на интеграцију особа из аутистичног спектра

„Центар за смештај и дневни боравак деце и омладине ометене у развоју“, Београд

Дневни боравак „Сунце“

Аутори:

Сузана Дражић, дефектолог

Вилимановић Оливера, логопед

Особе са дијагнозом поремећаја аутичног спектра испољавају дијаду оштећења као социјално-комуникациони дефицити и стереотипно понашање.

Симптоми морају постојати у раном детињству, али не морају бити у пуној мери испољени све док социјални захтеви не превазиђу ограничене капацитете или могу бити маскирани наученим стратегијама у каснијем животу.

Социјално-комуникациони дефицити се испољавају у различитим контекстима као дефицити у социо-емоционалном реципроцитету, почев од:

- a) абнормалног социјалног приступа и недостатка узајамне конверзације,
- b) ограничења у дељењу интересовања, емоција, афекта и реакција,
- c) потпуног изостанка иницирања социјалних интеракција
- d) дефицити у невербалном комуникационом понашању које се користи за социјалне интеракције, почев од лоше интегрисане вербалне и невербалне комуникације, преко абнормалности у остваривању контакта очима и у говору тела или дефицита у разумевању и коришћењу невербалне комуникације, до потпуног изостанка фацијалне експресије или гестова,
- e) дефицити у остваривању и одржавању остварених веза у складу са развојним нивоом (не урачунавајући оне које се остварују са родитељима), почев од потешкоћа у прилагођавању понашања различитим социјалним контекстима, преко потешкоћа у дељењу имагинативне игре и проналажења пријатеља, до очигледног одсуства интересовања за друге људе.

Стереотипно понашање које се манифестује као:

- a) Стереотипни или репетитивни говор,
- b) Моторни покрети или коришћење објеката (као што су једноставни моторни стереотипи, ехолалија, репетитивно коришћење објеката или идиосинкратичких фраза).
- c) Експресивна приврженост рутинама, ритуалним облицима вербалног или невербалног понашања, или наглашен отпор према променама (моторички ритуали, инсистирање на увек истом путу или истој храни, репетитивно запиткивање или екстреман дистрес изазван малим променама у окружењу).
- d) Високо ограничена, фиксирана интересовања, ограничена по фокусу или интензитету (јака приврженост или преокупираност необичним предметима, изузетно ограничена и персеверативна интересовања).
- e) Хипер или хипо реактивност на сензорне инпуте, или необична интересовања за сензоричке аспекте окружења (очевидна индиферентност према болу, хладноћи, топлоти; необично реаговање на одређене звуке и текстуре, експресивно мирисање или додиривање предмета, фасцинираност светлима и предметима који се врте).

Стратегија у организовању што боље ране интервенције мора да подразумева анализу придружених медицинских или генетских стања као и срединске факторе, придружене интелектуалне поремећаје, информације о поремећају језика, придружене неуроразвоје, менталне и бихејвиоралне поремећаје.

Препознавање раних знакова аутизма је неопходан предуслов за организовање програма ране интервенције, чија би реализација требало да омогући позитиван исход за децу са поремећајима аутистичког спектра. Бихејвиорални програми су на основу спроведених истраживања постигли највећи успех. Развојне интервенције, иако подстицајне, још увек немају довољну емпиријску подршку.

РАНА ИНТЕРВЕНЦИЈА: Рана интервенција представља систематски приступ раном и континуираном третману који спроводи тим стручњака, а који је усмерен на потребе одређеног детета и његове породице. Поред медицински заснованог модела ране интервенције, чији је циљ уклањање биолошких чинилаца који могу ометати развој детета, јављају се и они који су засновани на социјалним услугама, усмерени на унапређивање ресурса породице или мењање односа родитеља са дететом. Трећа група модела заузима општију развојну перспективу, усмерену на унапређивање когнитивног или социјалног развоја оптимизацијом могућности за учење. Трансакциони модел развоја детета наглашава комплексну динамичну међузависност биолошких фактора и окружења детета и породице. Овај трансакциони модел посматра развојне исходе као резултат комплексне интеракције између фактора унутар детета (нпр. гени, развој централног нервног система, темперамент) и срединских фактор (стил родитељства, количина стимулације, социоекономски статус) (Деатер-Децкард, Цахилл, 2006; Фолеу ет ал, 2000; Мастен, Гевиртз, 2006).

ПРИКАЗ СЛУЧАЈА: О.П. је 1991. годиште. Дијгностикован је дисхармоничан развој са елементима аутизма. Категоризован као умерена ментална ретардација. П.О. је имао рани стимулативни третман у “Институту за ментално здравље” у Палмотићевој улици. У периоду интензивног развоја био је под интензивном стимулацијом од стране стучног особља и проф. Светомира Бојанина. Уз рану стимулацију породица је прихвататила специфичност у развоју детета и стимулисала развој детета по препорукама стручњака. Рани стимулативни третман био је усмерен на унапређење когнитивног и социјалног развоја, оптимализацијом могућности за учење. Стимулативни третмани су били усмерени на разумевање говора и невербалну комуникацију, развој fine моторике, грубих моторних вештина, развој визуелне пажње, визуомоторне координације, координације око-рука, графомоторних вештина, социјализације путем учење модела понашања у различитим социјалним срединама.

Данас се П. налази у Дневном боравку „Сунце“ . На боравак се адаптирао у складу са очекивањима породице и запослених. У групи преферира самосталне активности. Препознаје запослене и прихвата активности које му се нуде уз присутну тенденцију да се реализација задатака доводе до краја и не прекида започета активност. Говор је присутан само на захтев и углавном невербално комуницира уз присутну вокализацију. Комуникација је усмерена на задовољавање сопствених потреба. Разуме ситуационо поткрепљене вербалне захтеве. Поштује редослед активности. Постоји ригидност према промени рутине и уколико се нове активности не најаве унапред. Потпуно је самосталан у боравку у одржавању хигијене, одласку у тоалет, облачењу и свлачењу, обувању, изувању, везивању

претли, исхрани, оријентацији у познатом окружењу, поштује след дневних активности. Од стране родитеља је укључен у бројне спортске активности и физички је веома активан (вози бицикл, иде на пливање, фудбал, куглање). Такмичи се на олимпијади за особе са интелектуалним сметњама и физичким инвалидитетом.

На првом месту због адекватног родитељског приступа, ране интервенције и адекватне стимулације која се оријентисала на снаге детета П. је адаптиран и укључен у свакодневне активности у складу са споственим интересовањима. Оставља утисак задовољног и лепо неговог детета и уз адекватну подршку заједнице (боравак) и породице (укључивање у активности ван боравка) има осмишљен и пристојан живот особе са сметњама из спектра аутизма. Рана интервенција може ублажити негативне последице аутизма на динамику можданог развоја (Wood, Гласер и Елеиу 2013). Симптоми постоје и даље али захваљујући наученим вештинама у оквирима ограниченог капацитета они су маскирани добро увежбаним стратегијама за различите социјалне средине и захтеве. Описане стратегије су довеле до минимизирања социјално неприхватљивих облика понашања што је условило боље функционисање П. на првом месту а на другом месту целе породице у њиховој свакодневици.

Гајење детета са сметњама у развоју ставља родитеље пред велике изазове. Подршка коју родитељ даје детету није увек иста. Она се мења у односу на развојне фазе, узраст, потребе, индивидуалне особености детета, ометеност, степен самосталности... Код нас постоји мали број државних институција које пружају интензивну подршку породици путем разних интервенција и саветодавног рада са родитељима. У систему који постоји су најдоминантнији видови подршке унутрашњи ресурси саме породице, информисаност породице, доступност установа за подршку и адекватног стучног кадра, спремност родитеља да прихвате и помогну свом детету.

На примеру из праксе П.О смо видели утицај ране интервенције на бољу адаптираност корисника на боравак и социјалну средину као и већу присутност П.О и мотивисаност за свакодневне активности. Подршка породици и деци са сметњама из спектра аутизма као и рана интервенција је неопходна да би се постојећи капацитети породице и детета сачували и развили, и тиме овим особама омогућили равноправан живот у заједници.

Аутизам и стрес – стрес је у очима посматрача

„Центар за смештај и дневни боравак деце и омладине ометене у развоју“, Београд

Аутор:

Милица Вуковић

ДЕФИНИЦИЈА СТРЕСА: Стрес је склоп емоционалних, физичких, физиолошких реакција и понашања које се јављају када особа неки догађај доживи као опасан или узнемиравајући а да при томе превазилази њене капацитете ношења са постојећом ситуацијом.

Ипак, када је стање стреса дуготрајно, када је оптерећење велико и наше уобичајене стратегије у борби са проблемима не дају резултате, то има негативне последице како на психичко, тако и на физичко здравље, способност, продуктивност, задовољство и квалитет човековог живота уопште.

Стрес је природна појава која се догађа при покушају организма да се прилагоди некој животној невољи, животном изазову, догађају или ситуацији. У том смислу, стрес је свака неприлагођена, лоша реакција организма на неки изненадни, непријатни утицај, а манифестује се психичком и телесном патњом.

- СТРЕСОР- догађаји који изазивају стрес
- СТРЕС – реакција на стресор
- ЕУСТРЕС – позитивна реакција на стресор
- ДИСТРЕС – негативна реакција на стресор

ТРАУМА И СТРЕС:

- појмови са сличним значењем
- разлика: стрес може бити позитиван и негативан, а траума је увек негативна
- траума је јака, негативна емоционална реакција на изузетно непријатан догађај који угрожава живот или достојанство личности

Како тело реагује на стрес?

Телесну реакцију на стрес и како се прилагођавамо на њега (Ханс Сели, 1936) описао је као општи синдром прилагођавања:

ФАЗА УЗБУНЕ (АЛАРМА): (у овој фази равнотежа организма је поремећена)

Током акутног стресног догађаја, тело одговара реакцијом бори се или бежи, низом биохемијских промена у телу које вас спремају да се суочите са стварном или замишљеном претњом.

Мозак шаље сигнал за узбуну који изоштрава сва ваша чула и ставља цео ваш организам у стање високе приправности. Долази до навале хормона као што је адреналин па се убрававају пулс, дисање и метаболизам, а затим и крвни притисак, мишићни тонус и знојење. Други хормони, као што је кортизол, повећавају нам ниво шећера у крви и добијамо тренутну енергију.

На овај начин у потпуној сте приправности и спремни да се борите или да утекнете главом без обзира.

Особе са аутизмом на било који чулни унос могу бити у сталном стању узбуне, увек на танкој жици и спремни да се боре или беже.

ФАЗА ОТПОРА (АДАПТАЦИЈЕ): (у овој фази организам појачаном активношћу покушава да се врати у равнотежу)

Тело почиње да се опоравља од повишеног физиолошког узбуђења. Особе са аутизмом, које јесу склоне томе да многе свакодневне догађаје доживљавају као

претњу, па још уколико им парасимпатички нервни систем функционише лоше, тешко се враћају у нормалу.

ФАЗА ИСЦРПЉЕНОСТИ (СЛОМА): (у овој фази исцрпен организам препушта се штетном агенсу, јављају се болести)

Промене до којих долази у првој фази, фази узбуне веома су исцрпљујуће за тело, јер захтевају огромну количину енергије. Све док се ствари доживљавају као алармантне, тело остаје у стању пренадражености или хипербудности. Континуирана изложеност стресорима, или физиолошка немогућност повратка у неузнемирено стање, доводи до хроничног стресног стања, телесне исцрпљености и истрошености.

Како настаје стрес?

1. Ситуација је стресна када се пред нас поставља неки догађај који физички или емоционално угрожавајући за нас

2. Када опажамо да су нам способности да изађемо на крај са изазивачем стреса мале

СТРЕС, НЕШТО САСВИМ ЛИЧНО: Стрес је јединствено личан. Исти животни догађаји неке остављају равнодушним, а неке јако узнемирују.

Фактори који утичу на лични ниво стреса код особе са аутизмом:

1. Унутрашњи фактори

- генетски фактори
- физичко здравље
- ментално здравље
- темперамент
- самопоуздање

2. Спољашњи фактори

- предвидљивост стресора
- учестачост и јачина стресора
- ситеми подршке (стручност)
- терапија

Код особа са аутизмом постоји високи степен стреса и анксиозности. Поред могуће биолошке предиспозиције за високо физиолошко узбуђење, индивидуалне карактеристике појединаца са аутизмом свакако доприносе већој подложности стресорима:

- дефицити у комуникацији
- дефицити у социјалним вештинама
- слабије когнитивне способности
- велика осетљивост у одговору на стимулацију различитим сензорима
- потреба да се одржи истоветност
- ритуална понашања

Управо познавање ових индивидуалних карактеристика особа са аутизмом, омогућила је лакшу идентификацију и анализу стресора.

ВИШЕСТРУКИ ИЗВОРИ СТРЕСА: Особа са аутизмом може да буде под стресом због неких очигледних и неких не толико очигледних ралоба:

1. СПОЉНИ ФИЗИЧКИ СТРЕСОРИ

а) свакодневно окружење пуно је стресора: саобраћај, бука, загађеност ваздуха, лоша проветреност и осветљеност, гужва, животиње на улици

б) сензорни проблеми: непријатна одећа, прејак мирис парфема, шкрипање столице, гласна музика, прејака шминка,

2. ФИЗИОЛОШКИ СТРЕСОРИ

а) здравствени проблеми:

- наше властито тело може бити велики извор стреса – хормонске промене, алергије, физичка неактивност...
- акутни здравствени проблеми, морамо знати да се често испољавају на стресан начин. На пример код главобоље, бола у уху или бола у стомаку, особа може бити нервозана или агресивна или аутоагресивна. Немојте мислити да ако је особа агресивна да је то емоционални проблем, важно је да се размишља о акутним медицинским проблемима.
- бол: особе са аутизмом могу да имају веома висок праг бола. Могу показати и необичне одговоре на бол – агитација, брујање, скидање одеће, па нертко и осмехивање... али све ове манифестације јесу стрес. Особа која живи у болу али није у стању да се обрати за помоћ мора да појача физички стрес.

б) активности везане за исхрану: лоша исхрана, присиљавање на узимање хране, нагло увођење нових намирница код селективне исхране, оброци који су оптерећени анксиозношћу и непријатним интеракцијама за столом, недовољна количина хране, осећај глади и жеђи

ц) активности везане за спавање: недовољно спавање, испрекидан сан, усраћивање спавања, нагло буђење

3. СОЦИЈАЛНИ СТРЕСОРИ

а) проблеми у комуникацији:

- нејасан и усложен језик са предугим реченицама, препун метафора и двоструких значења, без директних захтева и именованја особе свакако да доприносе неразумевању, неповерењу, узнемирењу особе са аутизмом
- коришћење говора тела, гестова и израза лица а без вербалне инструкције побеђавају забринутост. Немојте мислити да невербална особа са аутизмом не разуме шта говорите!
- због неразвијене језичке комуникације и недостатка геста, особа са аутизмом постаје фрустрирана у својим покушајима да искаже своја осећања, жеље и праве потребе. Тада често свој стрес могу испољити преко гласовних испада

б) животне интеракције:

- породични односи : стални конфликти, вређање, запостављање, изостанак подршке, стрес родитеља због превеликих обавеза и оптерећења, недостатка времена, конфликти у социјалним улогама
- контакти са људима: недостатак контакта са другима може да доведе до повећања непријатности али до недостатка могућности да вежбају социјалне интеракције

ц) социјалне захтеви познати су извори стреса: дефицити у социјалним вештинама; активности које не пружају задовољство, постављање нејасних задатака, пожурујућа атмосфера, притисак на брзе и видљиве резултат: Хронични притисци, изненадност, неочекиваност и дуготрајност захтева доводи до стреса.

- боравак у скученим просторијама без услова приватности

д) социјалне ситуације: возња превозом, одлазак код лекара, зубара, чекање у реду, породични скупови

4. СТРЕСОРИ У ВЕЗИ СА МИШЉЕЊЕМ:

Особе са аутизмом карактеришу круте мисли, потреба за рутином и предиктабилност (предвидивост)

а) промена је саставни део живота и нешто што морамо да прихватимо или се бар прилагодимо. Промене често укључују и планирање и припрему за оно што ће се десити пре, за време и после те промене.

Особа са аутизмом већину промена доживљава тешко. Понекад промене, на изглед мале и безначајне, доживљавају се изузетно бурно. Свако нарушавање познатог окружења са уобичајеном рутином и структуром доживљава се стресно јер то особи са аутизмом изгледа хаотично и неизвесно а што јесте и најстресније – увођење нових активности, променљив и неуједначен програм рада, дневна варијабилност, одлазак на одмор, селидба, размештај у просторији, одлазак код лекара, нови терапеут, нова чаша, нови...

б) досада

ц) непријатни догађаји – тешко је самоуправљање у таквим ситуацијама – чекање на превоз, у ресторану, примање критике, лифтови и покретне степенице, медицинске интервенције

ИСПОЉАВАЊЕ СТРЕСА:

1. Промене у когнитивном домену

- концентрација и пажња: недовољна концентрација у активностима и чест губитак пажње
- меморија: памћење се смањује посебно у кратком временском периоду
- тренутне реакције: проблеми који захтевају тренутну и спонтану реакцију решавају се на непредвидив начин
- грешке: проблемске ситуације решавају се са пуно грешака
- мишљење: мисли не следе повезане шеме, не поштују ред већ се исказују на неорганизовани начин

2. Промене у емоционалном домену

- напетост: тешкоће у физичком и емоционалном опуштању
- личне карактеристике: повећање нестрпљивости, нетолеранције

3. Промене у понашању

- изливи беса: вришати, плачање па и неадекватно смејање
- агресија: штипање, ударање, чупање
- аутоагресија: шамарање лица отвореном шаком, уједање, чупање коже
- противљење: трчкарање наоколо, топот ногама
- појава чудних реакција несвојствених одређеном појединцу

Оваква понашања немају намену да буду злонамерна или деструктивна, већ су често једноставан начин да особа комуницира, користећи понашање уместо речи.

4. Промене здравственог стања

Како знамо да ли је особа са аутизмом под стресом?

- убрзање пулса и скок притиска
- периоди интензивног лупања срца
- жеђ
- презнојавање

- убрзано и плитко дисање
- проблеми са желуцем и цревима
- тремор руку и напетост мишића
- промена боје гласа
- главобоља
- чешће мокрење
- смањен или повећан апетит (гојење или губитак у тежини)
- поремећаји спавања (несаница, продужено време успављивања, ноћне море, ноћна умокравања, рана буђења)
- страх
- брзо замарање

ПОСЛЕДИЦЕ СТРЕСА: Особе са аутизмом не могу да изразе своје основне жеље на начин на који бисмо то очекивали. Дакле, остављени смо да се играмо игре погађања. Да ли особа плаче јер је жедна, гладна, болесна или...? Када не препознамо потребе обе стране осећају се фрустрирано:

1. Главобоља
2. Хипертензија
3. Губитак или повећање телесне тежине
4. Смена пролива и затвора
5. Поремећај менструалног циклуса
6. Поремећај спавања
7. Депресија
8. Поремећај имуног система

РЕЗУЛТАТИ ИСПИТИВАЊА: Испитаници су били 25 младих и одраслих особе са аутизмом дневног боравка Корнелије Станковић у Београду, оба пола, узраста од 17 до 40 година. Испитивање је вршено у периоду од годину дана, методом природног посматрања (које је примењено у свим фазама дневног збрињавања особа са аутизмом) и методом слободног интервјуа.

Узроци стреса: 28% социјални стресори, 28% физиолошки стресори, 24 % спољни физички стресори и 20% стресори у вези са мишљењем.

Када се стресор посматра изоловано, као једини могући извор стреса резултати су другачији. На првом месту међу стресорима су социјалне ситуације и захтеви, затим активности везане за исхрану, сензорни проблеми па непријатни догађаји.

ЗАКЉУЧАК:

1. Социјални стресори су најчешћи извор стреса:
  - због дефицита у социјалним вештинама
  - због недостатка осећаја контроле и предвидивости
  - стрес запослених због одговорности посла и личног живота
  - због вечите журбе и губитка енергије
2. Здравствени проблеми
  - акутни здравствени проблеми
  - повремено се јављају
3. Активности везане за исхрану
  - зато што обухватају низ активности пре, за време и после јела,
  - дужи је период у коме може да делује стресор
4. Сензорни проблеми

- међу стресорима слабије заступљени
- висока свест о сензорним проблемима код особа са аутизмом међу запосленима
- појачавају испољавање сваког другог стресора

Битно је истаћи да поједини извори стреса различито делују од појединца до појединца. За неке може бити исувише стресно нешто што је за друге мање стресно. Свако има један опсег комфорности у оквиру кога се осећа сигурно и безбедно.

Препознавање испољавања и последица стреса може нам омогућити да лакше и прецизније формулишемо смернице и стратегије за превазилажење стреса код особа са аутизмом:

- превентивни и терапијски значај
- тачније постављање дијагнозе коморбидних стања
- утицај на медикаментозну терапију
- боље разумевање понашања особе са аутизмом
- квалитетније и оптималније пружање услуга особи са аутизмом.

Значај спровођења и праћења сензорног третмана код особа са аутизмом

„Центар за смештај и дневни боравак деце и омладине ометене у развоју“, Београд

Аутор:

Неда Новаковић

Овај рад разматра досадашња сазнања и публикације студија које се односе на утицај сензорних третмана на поремећај сензорне интеграције код особа са аутизмом и запажања у непосредном раду у сензорној соби ДБ “Сунце” као и указивање на значај систематског, континуираног праћења ефеката сензорних третмана на сензорно процесуирање и понашање особа са аутизмом.

На важност ове теме указују интензивна међународна истраживања која испитују преваленцу и природу тешкоћа сензорног процесуирања код аутизма и како оне утичу на способност појединца да учи, да се игра и укључи у свакодневне активности.

У најновијој класификацији болести Америчке психијатријске асоцијације (АПА) DSM-5, категорија первазивних развојних поремећаја се замењује јединственим термином „поремећај аутистичног спектра“. А тријда поремећаја је замењена дијадом: поремећај социјалне комуникације, социјалне интеракције и стереотипије уз постојање поремећаја сензорне интеграције.

Сензорни третмани у сензорној соби се код нас најдуже примењују у Центру за смештај и дневни боравак деце и омладине ометене у развоју.

Овај рад износи запажања која се односе на интензитет броја третмана и понашања корисника са аутизмом у периоду када су третмани спровођени у ДБ Сунце. Запажања су подстицај за спровођење интензивног, структурираног, прецизног праћења ефеката сензорног третмана на сензорно процесуирање и понашање особа са аутизмом. Истраживања сензорних симптома у вези аутистичног спектра поремећаја имају потенцијал да баце више светла на природу и патопсихологију овог поремећаја и да отворе нове просторе ефективног третмана.

У закључку рада се истиче важност усвајања плана и програма за спровођење студије која би имала за циљ управо утврђивање објективних ефеката сензорног третмана на сензорно процесуирање и понашање карактеристично за поремећај из аутистичног спектра.

УВОД: Сензорна интеграција је неуробиолошка активност која омогућава пријем и обраду подражаја из спољашње средине путем рецептора. До тешкоћа у интеграцији може доћи због поремећаја у самим рецепторима или у даљем неуротрансмитерском преносу информације или неадекватне, недовољне или слабе интеграције у оквиру виших кортикалних структура. Тек пошто сви појединачни аспекти функционишу од рецептора, трансмитера до центара у кори великог мозга, ми можемо рачунати на усклађене егзекутивне функције. Усклађеност пријема дражи и њихова обрада и интеграција утичу на емоционалне доживљаје, пажњу, мишљење, учење.

Анормалности приликом одговора на сензорне стимулусе су превалентни у особа са поремећајем из аутистичног спектра. Неуробиолошка основа није разјашњена,

али неколико теорија је предложено које повезују могућу етиологију сензорних дефицита.

Специфичне разлике у обрасцима сензорног процесуирања удруженог са поремећајем из аутистичног спектра су варијабилне. Узраст, зрелост појединца, појединачни сензорни системи као и утицаји спољашње средине су фактори који заједно утичу на тешкоће у сензорном процесуирању.

Особе са поремећајем аутистичног спектра остварују боље скорове на задацима у којима се фаворизује распарчан стил процесуирања: слагање слагалица, памћење смислених и бесмислених слогова, брзо слагање коцки. Боље решавање оваквих тестова је последица поремећаја централне кохеренције, односно деца и особе са поремећајем аутистичног спектра виде скупове делова, а не целину. Реч је о когнитивној обради у којој немају способност интегрисања информације, већ имају способност лоцирања скупова ситних делова, што се некада тумачило као посебна надареност, а не као облик интелектуалне дисфункције.

У најновијој класификацији болести Америчке психијатријске асоцијације (АПА) DSM – 5, категорија која обједињује первазивне развојене поремећаје из DSM – IV замењује се јединственим термином „поремећај из аутистичног спектра“. А тријада поремећаја се замењује дијадом поремећаја и уводи се и хипо или хипер реактивност на сензорни импут као дијагностички критеријум.

УТИЦАЈ СЕНЗОРНОГ ПРОЦЕСУИРАЊА НА АНКСИОЗНОСТ, ЕМОЦИЈЕ, ПОНАШАЊЕ: Сензорно процесуирање је комплексан и флуидан процес који укључује комплетан сензорни систем (аудитивни, визуелни, густативни, ольфактивни и тактилни, проприоцептивни и вестибуларни). Односи се на способност појединца да региструје сензорну информацију, да је учини смисленом и да да одговор на њу.

Тешкоће у сензорној интеграцији доприносе тешкоћама у моторном планирању и координацији.

Особе са аутизмом на неугодна искуства подражаја из спољашње средине реагују непожељним облицима понашања, покушавајући да успоставе саморегулацију у односу на дражи: у рокинг су, присутно је репетитивно понашање, заклапање ушију, трептање, жмиркање, лепршање рукама, опште узнемирење, аутоагресивно и агресивно понашање.

Ова узнемирења могу настати и када се поремети структура у оквиру дана, недеље или на било ком нивоу организације на коју се развила адаптираност.

Важно је имати у виду флуидност и варијабилност сензорне дисфункције. Многе индивидуе могу бити за једну врсту стимулуса сензитивне, док за другу не.

ПОВЕЗИВАЊЕ ДИСФУНКЦИЈЕ СЕНЗОРНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ И АНКСИОЗНОСТИ: Студије које су пратиле однос између анксиозности и сензорне дисфункције (хиперсензитивност) код деце са аутизмом разматрају три теорије:

1. **Сензорни дефицит је последица анксиозности** – повећан ниво анксиозности, може довести до хипервигилности пажње, услед чега се дешава пријем великог броја стимулуса и за последицу дају тешкоће у сензорној интеграцији.

2. **Анксиозност је узрокована сензорном дисфункцијом** – услед пријема непријатних дражи, које могу бити окидач за условљен одговор као што су страх и анксиозност.

3. **Сензорна дисфункција и анксиозност су неповезани** – могу настати неповезано, али присуство оба стања истовремено доводи до међусобног погоршања.

ПОВЕЗИВАЊЕ ДИСФУНКЦИЈЕ СЕНЗОРНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ И ЕМОЦИОНАЛНИХ И БИХЕЈВИОРАЛНИХ ПРОБЛЕМА: Студије које су обухватиле 67 деце са поремећајем аутистичног спектра предшколског узраста дошле су до следећих закључка:

1. Хипосензитивна деца са аутизмом интернализују проблеме (аутоимулација, аутоагресија)

2. Хиперсензитивна деца ће екстернализовати проблем (агресија).

ПРАЋЕЊЕ ЕФЕКТА ТРЕТМАНА СЕНЗОРНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ: Циљеви третмана сензорне интеграције су да се побољша сензорна модулација са понашањем и пажњом и да се повећа способност социјалне интеракције, академских вештина и независност кроз бољу сензорну интеграцију. Активности које се обезбеђују су намењене да помогну неуропластичности, модулацији, организацији и интеграцији информација из околине, што омогућава будуће адаптивне одговоре.

Пилот студија која је обухватила 37 испитаника – деце са поремећајем из аутистичног спектра:

- Једна група је била обухваћена третманом сензорне интеграције а друга је била обухваћена третманом развоја моторних вештина. Рађена су два мерења пре и после извођења третмана након два месеца. Уочено је да деца која су била обухваћена третманом сензорне интеграције 3 пута недељно, два месеца, су показале побољшање, остварујући боље скорове на скалама процене у ајтемима који се односе на процене стереотипног и репетитивног понашања.

Ова пилот студија је само иницијална студија за будућа истраживања. Недостаци студије су хетерогеност група и кратак временски рок између два мерења.

Препоруке за будуће студије:

- Важна препорука се односи на формирање хомогених група коришћењем скала процене. Друга важна препорука се односи на дужину и интензитет третмана.

ЗАПАЖАЊА У ЦЕНТРУ ЗА СМЕШТАЈ И ДНЕВНИ БОРАВАК ДЕЦЕ И ОМЛАДИНЕ МЕТЕНЕ У РАЗВОЈУ- ДНЕВНИ БОРАВАК СУНЦЕ: Деловањем на обрасце сензорне обраде проширује се репертоар реаговања особе. Сензорна стимулација третманом у сензорној соби сматра се да утиче на неуропластичност. Центар за смештај и дневни боравак деце и омладине ометене у развоју има најдужу традицију и искуство код нас у спровођењу третмана сензорне интеграције у оквиру сензорне собе. У дневном боравку Сунце у примени сензорне собе у програмском раду са корисницима, без системског контролисаног праћења, уочена су одређена запажања.

Дневни боравак Сунце чини хетерогена структура корисника. Распоредом третмана у сензорној соби омогућено је да сви корисници пролазе кроз третман сензорне интеграције. С обзиром на превалентност тешкоће у сензорној интеграцији код особа са поремећајем из аутистичног спектра. Направљен је распоред да су корисници са аутизмом на третману у сензорној соби три пута недељно, по 30 минута док су остали корисници два пута недељно.

Мултисензорно окружење је дизајнирано да стимулише чула: тактилно, визуелно, аудитивно, олфактивно, вестибуларно и то без ангажовања когниције, интелектуалних функција. Особа је у прилици да се опусти у свом ритму, прими сензације и сама има иницијативу ослобођена захтева. Терапеут може да делује благо, постепено, ненаметљиво. Вербална упутства се дају путем кратких реченица уз показивање шта јој је на располагању, никако уз инсистирање да то обавезно одмах и изврши као активност.

Примећен је напредак код корисника са поремећајем аутистичног спектра који су долазили редовно у периоду од 3 недеље у областима самосталног пеузимања активности и освајања нових простора, делова сензорне собе. Иницијатива се огледала у новим активностима и одступањима од стереотипних активности у сензорној соби.

Затим је уочено да је код корисника који су склонији повишеним реакцијама у понашању, узнемирењима, ова стања у боравку била мање заступљена у периоду када су редовно, у успостављеном ритму, имали сензорни третман у сензорној соби. Ово запажање није поуздано, има своје недостатке и зато нема тежину закључка. Није обухватило све факторе који могу утицати на узнемиреност корисника, али може указати на евентуалну везу коју треба пратити и испитати.

Запажање има свој значај као подстрек за организовање будућег систематизованог, контролисаног праћења како би могли да мерењем дођемо до закључака.

ЗАКЉУЧАК: Флуентност самог сензорног процесуирања, индивидуална својства сваког корисника, услови из спољашње средине, све су то фактори које треба укључити. Ова мултифакторијалност делује обесхрабрујуће за извођење контролисане студије, поузданог праћења и мерења.

Већ је рађено неколико пилот студија у различитим крајевима света. Пилот студије истичу оно што је битно за будућа праћења, шта је потребно усавршити и побољшати, како би успели да дођемо до што прецизнијих и валиднијих података.

На важност ове теме указују интензивна међународна истраживања која испитују преваленцу и природу тешкоћа сензорног процесуирања код особа са поремећајем из аутистичног спектра и како оне утичу на способност појединца да учи, да се игра и укључи у свакодневне активности.

До сада публиковане студије, које се баве сензорном интеграцијом у аутистичном спектру поремећаја, су обухватале популацију деце предшколског и раног школског узраста.

Континуирано излагање изазову стимулативног окружења има потенцијал да побуди и изазове неуронску регулисаност, невезано од узраста. Сензорно стимулативно окружење сматра се да позитивно утиче на когнитивне функције, упркос процесу старења.

С тим у вези желим да истакнем важност третмана и праћење ефеката код популације старијих адолесцената и одраслих са аутизмом. Истраживања сензорних симптома у вези аутистичног спектра поремећаја имају потенцијал да баци више светла на природу и патопсихологију овог поремећаја и да отворе нове просторе ефективног третмана.

Позориште као облик интеграције особа са интелектуалном ометеношћу

*„Центар за смештој и дневни боравак деце и омладине ометене у развоју“,
Београд,*

Дневни боравак „Сунце“

Аутори:

Оливера Вилимановић, логопед

Смиљка Благајић, дефектолог

Корисници Дневног боравка „Сунце“ су укључени у пројекат “Радионице интеграције” коју је основао Мики Манојловић септембра 2008. године. Оно што “Радионица” ради је једном речју - интеграција и инклузија кроз уметност.

У пројекат је укључено 8 корисника. У глуму су укључени корисници од 16 до 30 година. Ангажовани корисници су особе са лаком и умереном менталном ометеношћу. Глумица Анита Манчић је направила малу аудицију у просторијама Дневног боравка „Сунце“. Стручни тим Боравка је помогао у консултацијама око одабира корисника за представу.

МЕТОДОЛОГИЈА РАДА: Највише кориштене методе су: учење, имитација, демонстрација и дедукција, тако што је већина активности усмерена на учење покрета, текста, њихове усаглашености, учење кључних речи које им дају знак да је њихов текст на реду, ослобађање њихових емоција и дефинисање истих, комуникација између чланова групе и инструктора, развијање динамичких односа на сцени и могућности укључивања у исте, стратегија вођења комуникације на сцени, представљање сцена цртањем и друге активности које поспешују боље разумевање сцене и тражене активности

Од самог оснивања имају за циљ да особе са инвалидитетом не остану само посматрачи културних дешавања у “Радионици” већ да буду истински учесници и ствараоци програма. Корисницима Боравка глума није страна, јер су ангажовани у кратким скечевима за потребе приредби у познатом окружењу и своју уметност показују познатим особама. То се постиже преко логопедског рада који у својој основи поспешује научене комуникативне вештине путем елемената глуме и играња улога, у којима исказују своје личности и особености карактера понаособ. Циљ ове сарадње је да се анимира шира јавност, да таленти, способности и достигнућа особа са инвалидитетом постану видљиви за шире окружење. Сарадња настала између Дневног боравка и Радионице, обогаћује садржај свакодневних активности особа са интелектуалном ометеношћу, и ставља их у позицију равноправних учесника пројекта који за циљ има управо то – интеграцију ометених у равноправне чланове друштва.

Корисници који имају развијену вербалну комуникацију са оптималним степеном функционисања у социјалној средини, показују интересовање за различите аспекте друштвеног функционисања. Програм логопедског рада у Боравку са групом функционалних корисника је усмерен на разумевање прича, ситуација из свакодневног окружења, препричавање доживљеног, анализа текста, изражавање емоција преко елемената глуме, разрешавање њихових конфилката кроз игру и комуникацију, учење модела комуникације у разним социјалним срединама и ситуацијама, дикцију. Укључивањем корисника у представу подстичемо управо те вештине које имају за циљ побољшање комуникације са средином у којој живе.

Глумац је једини човек који може, истина на позоришној сцени, током представе, проживети и нечији туђ живот. Током свога живота, глумац проживи десетине других живота. Овим пројектом ћемо пружити могућност нашим корисницима да бар на тренутак играју неке друге животе, чиме обогаћују свој живот. Ова група корисника има очувану могућност учења из примера и путем властитог искуства. Прихватају социјална правила, желе да припадају групи, брижни су и могу да се ангажују уз адекватно усмеравање у различитим социјалним ситуацијама. Корисници вежбају у просторима “Радионице” а текстове уче у Дневном боравку. Основне припреме за сцену и рад на техникама глуме, вежбање улога спроводи глумица Анита Манчић. У раду су приказани кратки снимци где слика говори више од речи. Задовољство корисника и могућност играња разних улога у зависности од темперамента особе, важност да раде нешто велико са познатим глумцима, у правом позористу, су немерљиви. Активности су усмерене на индивидуалност сваког корисника, њихове потенцијале, карактеристичне особине које их чине посебним, њихове црте у карактеру и на тај начин се бирала адекватна улога за корисника. Све те активности утичу на јачање самопоуздања, стварање позитивне слике о себи и своје улоге у односу на друге. Једна од дефиниција интелектуалне ометености је поремећај у адаптивном функционисању, преузимањем иницијативе и ослобађањем на сцени ми припремамо особе са сметњама за адаптивну активност, чиме се превазилазе баријере и померају границе .

ЦИЉЕВИ: интеграција и заузимање равноправне улоге у свету који их окружује, кроз самопотврђивање на сцени и освајање нових улога у друштву, који су им до сада биле непознате.

Учење културе говора, начина изражавања сопствених емоција и модела разрешавања конфликта, уважавање другог, учење модела комуникације који имају за циљ разрешавање унутрашњег конфликта и конфликта у групи у односу на поводе, учење начина функционисања у тиму и осећаја заједништва које оно доноси. Ако се узме у обзир њихова индивидуалност ово је један од најважнијих циљева наведених активности.

Савремени концепт сервиса социјалних услуга, дневни боравак, домски смештај и предах услуга за особе са инвалидитетом „Центар за смештај и дневни боравак деце и омладине ометене у развоју“, Београд

Аутори:

Мирјана Билбија, дефектолог

Слободан Михаиловић, дефектолог

SAVREMENI KONCEPT SERVISIA SOCIJALNIH USLUGA, DNEVNI BORAVAK, DOMSKI SMEŠTAJ I PREDAH USLUGA ZA OSOBE SA INVALIDITETOM

CENTAR ZA SMEŠTAJ I DNEVNI BORAVAK DECE I OMLADINE OMETENE U RAZVOJU, BEOGRAD

USLUGE

Aktivnosti i dobra koja se nude korisniku u cilju poboljšanja kvaliteta života, zadovoljavanja potreba, otklanjanja ili ublažavanja rizika, nedostataka ili neprihvatljivog društvenog ponašanja i najvećeg mogućeg razvoja potencijala korisnika za život u zajednici.

PRAVILNIK O MINIMALNIM I STRUKTURALNIM I FUNKCIONALNIM STANDARDIMA REGULIŠE

- Kvalitet socijalnih usluga
- Pružaoce socijalnih usluga

PRUŽALAC USLUGE

- Organizuje i upravlja uslugom
- Organizuje saradnju sa lokalnom zajednicom
- Neposredno pruža uslugu korisnicima

KVALITET ŽIVOTA

- Predstavlja parametar, osnov za razvoj programa i pružanje usluge
- Uputrebljava se za procenu efikasnosti usluga i programa

OBLASTI KVALITETA ŽIVOTA

- Emocionalno blagostanje
- Međuljudski odnosi
- Materijalno blagostanje
- Lični razvoj
- Fizičko blagostanje
- Samoopredeljenje
- Socijalna inkluzija
- Prava

KONCEPT PRUŽANJA USLUGA KROZ RAZVOJ ZASNOVAN NA POTENCIJALIMA

- Potencijal zajednice (*ono što već postoji*)
- Potrebe korisnika (*inicijativa iznutra*)
- Recipročni odnos pune podrške između lokalnih žitelja, udruženja i institucija
- Smanjenje izolacije među grupama i stvaranje osećaja pripadnosti zajednici
- Umnožavanje efikasnosti i snaga zajednice

MOBILISANJE ZA JEDNICU, umesto da se radi reforma zajednice, znači **STVARANJE USLUGA ZASNOVANIH NA POTREBAMA** (*ABCD model: Krecman i Menkajf*) (*Asset Based Community Development – Razvoj zasnovan na potencijalima zajednice*)

„PRUŽI PODRŠKU PORODICI UMESTO DA JE ZAMENIŠ“

CENTAR ZA SMEŠTAJ I DNEVNI BORAVAK DECE I OMLADINE OMETENE U RAZVOJU PRUŽA USLUGE SOCIJALNE ZAŠTITE

- Procena i planiranje
- Dnevne usluge u zajednici
- Usluge podrške za samostalan život
- Usluge smeštaja
- Savetodavno – terapijske i socijalno – edukativne (*kroz tretman u Ustanovi*)

KORISNICIMA

- Deca i mladi ometeni u mentalnom razvoju
- Deca i mladi sa oštećenjem sluha
- Osobe sa autizmom
- Devojčice sa Rett sindromom

AKTIVNA PODRŠKA

- Sistematsko planiranje individualnih mogućnosti za dnevne aktivnosti svakog korisnika tj. **PLAN AKTIVNOSTI I PODRŠKE**

- **PLANIRANJE LJUDSKIH RESURSA** (*osoblje*) tj. podela odgovornosti za podršku aktivnostima korisnika

- **EDUKACIJA OSOBLJA** za korišćenje efektivne metode za podržavanje učešća korisnika u aktivnostima a ne samo verbalno odobravanje

- **OSOBLJE KOJE DAJE POHVALU** osobama koje se bave konstruktivnim poslom i poklanja im pažnju

- **OSOBLJE KOJE AKTIVNO PRATI PRILIKE** koje se pružaju pojedincima svakog dana (*koristeći se saradnjom sa porodicom i učešćem u zajednici*)

Autor:

Mirjana Bilbija defektolog,
Spec. soc. rehabilitacije i porodični terapeut

Koautor i tehnička podrška:
Slobodan Mihailović defektolog